

УДК 330.341.2:658.114

ПРАВОВА ЕКОНОМІКА ЯК ІНСТИТУЦІОНАЛЬНА СКЛАДОВА ПІДВИЩЕННЯ ЕНЕРГОЕФЕКТИВНОСТІ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ

Овсієнко О. В., к.е.н.*Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

Метою статті є аналіз інституціональних факторів, що впливають на реалізацію програм енергоефективності промислових підприємств. Розкрито механізм впливу лібералізації енергоринків, рівня розвитку енергоощадних технологій, наявності інфраструктури енергозбереження на прийняття рішень з оптимізації енергоспоживання. Доведено, що економічна зацікавленість у реалізації програм енергоефективності значно посилюється за наявності розвинених інститутів правової економіки, серед яких: рівні умови специфікації прав власності, що надає власникам підприємств впевненості у захисті їх майнових прав; свобода договірних відносин, що сприяє вирівнюванню асиметрії ринків та посилює взаємну відповідальність ринкових суб'єктів; рівність у реалізації соціально-економічних прав суб'єктів господарювання (усунення асиметрії у доступі до податкових стимулів енергозбереження; подальша нормативна регламентація енергосервісних контрактів). Визначено місце та роль цих інститутів у національній кампанії з підвищення енергоефективності промислового виробництва.

Ключові слова: енергоефективність, енергозбереження, енергоспоживання, правова економіка, промислові підприємства, енергоринок

UDC 330.341.2:658.114

LEGAL ECONOMY AS INSTITUTIONAL COMPONENT OF THE ENERGY EFFICIENCY INCREASE ON INDUSTRIAL ENTERPRISES OF THE UKRAINE

Ovsienko O., PhD in Economics*National Law University named after Yaroslav Mudryi*

Aim of the paper is to analyze the institutional factors, which affect the implementation of energy efficiency programs on industrial enterprises. The mechanism of energy markets liberalization, energy efficient technologies development, and available energy saving infrastructure impact on energy consumption optimizing have been disclosed. It is proved that economic interest in the implementation of energy efficiency programs is greatly enhanced by the presence of legal economy institutions, including: equal opportunities of property rights specification, which gives business owners confidence in the protection of their property rights; freedom of contractual relationships that facilitates alignment the asymmetry of markets and enhances market subjects' mutual responsibility; equality in the

implementation of socio-economic rights of economic entities (elimination the asymmetry in access to tax incentives for energy saving, further normative regulation of energy service contracts). The place and role of these institutions in the national campaign of energy efficiency improvement in industrial production have been defined.

Keywords: energy efficiency, energy saving, energy consumption, legal economy, industrial enterprises, energy market

Актуальність проблеми. Проблема підвищення енергетичної ефективності окремого підприємства виходить далеко за межі мікроекономічної проблематики. Адже основні параметри її розв'язання – ціна енергоносіїв та вартість заходів з енергозбереження – формуються переважно на макроекономічному рівні та залежать від ступеню лібералізації енергетичних ринків, рівня розвитку технологій, наявної інфраструктури енергозбереження. Відповідно, успішність реалізації програм з підвищення енергоефективності на рівні окремого підприємства обумовлена не тільки внутрішніми чинниками, а й зовнішніми, незалежними від підприємства факторами. Саме тому формування сприятливого для енергозбереження інституціонального середовища є важливою економічних складовою реформ, що здійснюються в Україні.

Аналіз останніх наукових досліджень. Пошуку дієвих механізмів підвищення енергетичної ефективності промислових підприємств приділяється значна увага у вітчизняній науковій літературі. У роботах В. Джеджули [1], Ю. Костіна, О. Пустового, К. Ущаровського [2], В. Микитенко, Р. Севастьянова, Я. Калітіної [3] висвітлено галузеву специфіку реалізації програм енергозбереження на промислових підприємствах, обґрунтовано низку організаційно-економічних заходів, спрямованих на раціональне використання енергоресурсів, визначено їх порівняльну ефективність. Також у вітчизняному науковому дискурсі активно досліджуються проблеми національної політики енергоефективності (С. Пономарьов [4], О. Суходоля [5], К. Ущаровський [2; 6] та інші). Проте поза увагою дослідників, як правило, залишається зв'язок між формуванням інститутів правової економіки та економічною зацікавленістю у підвищенні енергоефективності.

Метою роботи є визначення інституціональних факторів, під впливом яких здійснюється реалізація програм енергоефективності на промислових підприємствах, виявлення та розкриття причинно-наслідкових зв'язків між формуванням інститутів правової економіки та економічною зацікавленістю у підвищенні енергоефективності.

Викладення основного матеріалу дослідження. Набувши статусу договірної сторони Енергетичного Співтовариства, Україна прийняла певні зобов'язання щодо скорочення енергоспоживання [7, стаття 4]. Зокрема, очікується, що здійснення заходів з впровадження Національного плану дій з енергоефективності дасть можливість скоротити на 9 % внутрішнє енергоспоживання відносно його середнього рівня за 2005-2009 рр. вже у 2020 р. Значний внесок у цей процес може зробити промисловий сектор, де завдяки впровадженню енергоефективних заходів споживання енергоносіїв, за оцінкою [8, с. 23], має зменшитися на 1610 тис. т н. е., що становить майже 25 % загального скорочення енергоспоживання в Україні (табл. 1). Причому 71 % скорочення енергоспоживання можна досягти завдяки модернізації металургійного сектору [8, с. 24].

Таблиця 1 Результати виконання Національного плану дій з енергоефективності на період до 2020 р.

Сектори – кінцеві споживачі енергії	Загальний обсяг скорочення енергоспоживання до 2020 р. відносно середнього рівня споживання 2005-2009 рр.	Частка у структурі очікуваних результатів
	тис. т н. е.	%
Побутовий сектор	3226	49,6
Промисловість	1610	24,8
Сфера послуг	1041	16,0
Транспорт	624	9,6
Разом	6501	100

Джерело: [8, с. 23]

Аналізуючи дані табл. 1, слід звернути увагу на те, що частка промислового сектору в енергозбереженні (24,8 %) значно менше, ніж питома вага промисловості у структурі кінцевого енергоспоживання (41-47 % у 2005-2010 рр.). Автори Національного плану дій з енергоефективності пояснюють це тим, що заходи у побутовому секторі є більш економічно привабливими, а строк повернення інвестицій коротшим. На їх думку, можна очікувати, що після реалізації зазначеного потенціалу енергозбереження в житловому секторі частка промисловості зростатиме [8, с. 23].

Заходи, спрямовані на підвищення енергетичної ефективності вітчизняного промислового виробництва, пов'язані з залученням значних фінансових ресурсів. Так, сумарна потреба в інвестиціях, спрямованих на скорочення енергоспоживання в промисловості, оцінюється Міністерством економічного розвитку і торгівлі України у 4265 млн євро на період 2015-2020 рр. [8, с. 25]. Основним джерелом залучення інвестицій в промисловому секторі буде приватний капітал та кошти міжнародних фінансових організацій [8, с. 25].

На рівні підприємства рішення про інвестування у підвищення енергоефективності в основному приймаються, виходячи з міркувань економічної раціональності – співвідношення вартості зекономлених енергоносіїв та питомих капітальних витрат на енергозбереження. Вагомий вплив на параметри згаданого співвідношення спричиняють інституціональні фактори: механізм формування ціни на енергоносії, рівень розвитку енергоощадних технологій, наявність доступної інфраструктури енергозбереження. Важливим є також інституціональний каркас, у якому здійснюються взаємодії суб'єктів господарювання.

По-перше, мотивація до інвестицій в енергозбереження посилюється за умов упевненості власників у захисті їх майнових прав. Це розширює економічну свободу учасників господарського обороту, стимулює не тільки їх особисте, але й виробниче споживання (інвестування, нагромадження капіталу тощо). Тому важливим фактором заохочення капіталів в енергетичну модернізацію застарілих основних фондів промислових підприємств стає розбудова такого інституціонального середовища, у якому існують рівні умови специфікації прав власності незалежно від її форми (визначення змісту, процедур оформлення, забезпечення рівня захисту).

По-друге, енергетична модернізація промислових підприємств розглядається власниками лише як альтернативний напрям капіталовкладень. З огляду на це, економічні результати, зумовлені підвищенням енергоефективності, постійно порівнюються з потенційними вигодами інших варіантів отримання доходів. Так, для підприємств-монополістів у ПЕК економічно привабливим варіантом може виявитися використання суспільних ресурсів (отримання дотаційних сертифікатів, спеціальні ціни, спеціальні режими оподаткування) та подальше перекладення власних завищених витрат на

інших суб'єктів господарювання [5, с. 63-64; 6, с. 25-26]. До того ж, як зазначає В. Дементьєв, витрати на організацію та участь у перерозподільчих процесах значно нижчі, ніж витрати на організацію та удосконалення виробництва товарів та послуг [9, с. 87].

По-третє, потужним стимулом підвищення енергоефективності є економічна свобода суб'єктів господарювання, яка реалізується шляхом укладання добровільних контрактів та договорів. Як зазначає О. А. Гриценко, пріоритет права перетворює договірне регулювання в індивідуально визначений спосіб надання обов'язковості специфічному ситуативному порядку дій контрагентів. Принцип свободи договору є основою самостійного формування програми діяльності, вибору постачальників і споживачів, встановлення цін, вільного наймання працівників та розпорядження прибутком [10, с. 82].

Лібералізація вітчизняних енергетичних ринків зумовила зміни у характері внутрішнього ціноутворення на енергоносії. Найбільш значними з них стали: поступова ліквідація перехресного субсидювання, як соціального (штучна підтримка занижених цін для населення та об'єктів комунальної енергетики за рахунок промислових споживачів), так і міжгалузевого (припинення практики встановлення тарифів на різному для різних галузей рівні), спроби усунення структурних перекосів у ціноутворенні на первинні та вторинні енергоресурси.

Проте формальна ліквідація цінових диспаритетів не означатиме автоматичного вирівнювання ринкового середовища. Власники потужностей і у хімічній, і у металургійній промисловості намагаються у будь-який спосіб зберегти особливі умови ціноутворення на енергоносії, зокрема природний газ. Прикладом може служити створення вертикально інтегрованого холдингу «Укрнафти» (контрольний пакет якої належить державі) та «ДніпроАзоту» (останній було передано «Укрнафті» в оренду), що дозволяло реалізовувати природний газ українського видобутку як такий, що використовується для власних потреб [11]. Результатом подібних схем, на нашу думку, є демотивація підвищення енергоефективності.

У цілому лібералізація вітчизняного енергоринку та імплементація вимог Третього енергетичного пакету ЄС є одним з важливих інструментів вирівнювання асиметрії ринку та відновлення рівності у реалізації соціально-економічних прав його суб'єктів. Адже у новій, конкурентній

моделі ринку його учасники мають право вільно обирати контрагентів за двосторонніми договорами, укладати ці договори у довільній формі та на умовах, що визначаються домовленістю сторін. Це посилює взаємну відповідальність суб'єктів ринку у частині забезпечення надійності та безперебійності енергопостачання, адекватності ціноутворення, своєчасності розрахунків за спожиті енергоносії.

Серед ризиків лібералізації, що можуть негативно позначитися на перспективах впровадження заходів з підвищення енергоефективності, слід вказати на законодавче обмеження термінів двосторонніх угод. Так, на ринку електроенергії до кінця 2020 р. термін двосторонніх договорів не може перевищувати один рік. Такі обмеження значно ускладнюють планування енергозберігаючих заходів, особливо тих, що пов'язані зі значними за обсягами капіталовкладеннями.

Зазначимо, що вартість енергоносіїв не є вирішальним фактором при прийнятті рішень про підвищення енергоефективності. Важливого значення набуває вартість впровадження енергозберігаючих заходів. Так, недостатній рівень розвитку ринку енергоефективних технологій, відсутність розвиненої інфраструктури енергозбереження, значна монополізація ринку енергетичного обладнання в Україні посилюють дорожнечу ощадних технологій та гальмують їх впровадження у виробництво [12, с. 56]. За таких умов навіть підвищення цін на енергоресурси виявляється недостатнім стимулом для раціоналізації енергоспоживання на рівня окремого суб'єкту господарювання.

Саме тому в рамках державної політики енергоефективності вживаються численні заходи, спрямовані на здешевлення енергоощадних технологій. В Україні серед них можна виділити такі:

1. *Надання пільгових кредитів на здійснення енергозберігаючих заходів за рахунок коштів державного бюджету.* В Україні процедура отримання пільгових кредитів визначена у [13]. Кредити надаються державними банками за рахунок коштів, передбачених у державному бюджеті на пільгове кредитування енергоефективних проектів. Вартість проекту має становити не менше 100 тис. грн. Проте за погодженням з розпорядником банки можуть кредитувати проекти меншої вартості. Строк кредиту не може перевищувати 3 років але як виняток, може бути подовжений на 1 рік. Плата за використання бюджетних коштів для пільгового кредитування встановлюється на рівні 6 % річних. Плата за

користування пільговими кредитами встановлюється на рівні, що не перевищує 10 % річних. Банк не має права стягувати будь-які комісійні, пов'язані з наданням та обслуговуванням пільгових кредитів. Умовою надання кредиту є позитивний висновок Державного агентства з енергоефективності та енергозбереження України про відповідність проекту пріоритетним напрямом енергозбереження. Термін підготовки висновку – 14 днів.

2. *Пряме бюджетне фінансування заходів з підвищення енергоефективності*, потенціал якого обмежений через брак коштів.

3. *Надання податкових пільг суб'єктам господарювання, діяльність яких сприяє підвищенню енергоефективності:*

- звільнення від оподаткування 80% прибутку, отриманого від продажу на території України енергоефективного обладнання, матеріалів, виробів власного виробництва, які забезпечують раціональне використання енергоносіїв або використовуються в альтернативній енергетиці [14, ст. 158.1];

- звільнення від оподаткування 50% прибутків, отриманого від здійснення енергоефективних заходів. Умовою надання пільги є участь у галузевих програмах енергозбереження [14, ст. 185.2];

- звільнення від митних зборів операцій із ввезення енергозберігаючого обладнання та матеріалів [14, ст. 197.16.2.3], устаткування та приладів, які працюють на відновлювальних джерелах енергії або використовуються в альтернативній енергетиці [14, ст. 197.16.1].

До переваг визначених Податковим кодексом методів стимулювання енергоефективності можна віднести тимчасовий характер надання пільг по нормам ст. 158.1, 158.2 – 5 років з моменту отримання першого прибутку, жорсткі обмеження на цільове використання коштів, вивільнених у зв'язку з отриманням податкової пільги (можуть бути спрямовані виключно на збільшення обсягів виробництва). Разом з тим у механізмі надання податкових пільг існують і певні недоліки, серед яких, на нашу думку, можна виділити такі:

- асиметрія у доступі до пільг. Так, обов'язковою умовою надання пільги є участь у галузевих програмах із енергоефективності та обов'язкова державна експертиза, що стає підставою внесення підприємства до спеціального Держреєстру, який ведеться

уповноваженим органом (Державним агентством з енергоефективності та енергозбереження України). Вирівнювання асиметрії, усунення надмірної бюрократизації процесу можливо за умов чіткішого інституціонального упорядкування. Умовою отримання пільги мало б виступати додержання прогресивних стандартів енерговикористання, а не факт участі у галузевих програмах;

- можливості використання пільг як засобу ухилення від оподаткування. Відомо, що звільнення від імпортного мита значно підвищує доцільність використання офшорної імпортної схеми: ввезення обладнання за завищеними цінами з метою штучного збільшення собівартості та зменшення бази оподаткування. Відбувається подвійне ухилення – і від мита, і від податку на прибуток.

Також зазначимо, що податкові пільги надаються за результатами виконання енергозберігаючих проектів, що не вирішує питання про формування фінансових джерел інвестицій на початковому, довиробничому етапі. Сприяття вирішенню цієї задачі має розвиток ринку енергозберігаючих послуг, а саме механізму енергосервісних контрактів, законодавче упорядкування яких згідно Директиви ЄС 2006/32/ЄС [7] здійснено у [15; 16]. Очікується, що завдяки укладенню енергосервісних договорів відносно промислових об'єктів буде досягнуто щорічне скорочення енергоспоживання обсягом 216-625 тис. т н. е. протягом 2016-2020 рр. [8, с. 53]. В результаті укладення енергосервісного договору між власником підприємства та енергосервісною компанією, остання повинна провести обстеження, вимірювання і на основі цього надати інформацію щодо поточного стану енергосистем підприємства. Після аналізу справ розробляються можливі заходи з енергозбереження для підприємства, проводиться економічний аналіз можливих ризиків.

Нажаль нормативна регламентація впровадження енергосервісних контрактів доки що недостатня: відповідні зміни внесені у Бюджетний кодекс України (тобто регламентується порядок укладання та виконання контрактів, коли замовником виступає бюджетна установа [17]), але питання податкового обліку витрат на оплату енергосервісних послуг залишаються неупорядкованими. Це значно гальмує залучення енергосервісних компаній для реалізації програм енергозбереження на промислових підприємствах.

Висновки. На сферу промисловості припадає майже 25 % наявного в Україні потенціалу енергозбереження. Основним фактором його реалізації є міркування економічної раціональності – співвідношення вартості зекономлених енергоносіїв та питомих капітальних витрат на енергозбереження. Вагомий вплив на параметри згаданого співвідношення спричиняють макроекономічні фактори – ступінь лібералізації енергетичних ринків, рівень розвитку енергоощадних технологій, наявна інфраструктура енергозбереження. Важливим є також інституціональний каркас, у якому здійснюються взаємодії суб'єктів господарювання. Адже економічна зацікавленість у реалізації програм енергетичної ефективності на підприємствах значно посилюється за наявності розвинених інститутів правової економіки, побудованих на принципах верховенства права, серед яких:

- рівні умови специфікації прав власності, що надає власникам підприємств впевненості у захисті їх майнових прав;

- свобода договірних відносин, що сприяє вирівнюванню асиметрії ринків, насамперед енергетичних, та посилює взаємну відповідальність ринкових суб'єктів;

- рівність у реалізації соціально-економічних прав суб'єктів господарювання (усунення асиметрії у доступі до податкових стимулів енергозбереження; подальша нормативна регламентація впровадження енергосервісних контрактів; організація інформаційних кампаній, спрямованих на підвищення рівня обізнаності промислових виробників щодо наявних у країні механізмів фінансування енергоефективних проектів).

Запровадження цих інститутів та забезпечення їх повноцінного функціонування здатне не тільки активізувати національну кампанію з підвищення енергоефективності промислового виробництва, а й створити необхідні передумови для гармонізації приватних та суспільних інтересів у сфері енергозбереження. З огляду на це подальші дослідження доцільно спрямувати на пошук економіко-правових механізмів, які б забезпечили втілення принципу верховенства права у господарському житті суспільства, поновили взаємну довіру між суспільством, владою та бізнесом у процесі реалізації національних економічних реформ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Джеджула, В. В. Організаційно-економічний механізм забезпечення енергоефективності промислових підприємств [Електронний ресурс] / В. В. Джеджула // Вісник Східноукраїнського національного ун-ту. – 2012. – № 11. – Ч. 1. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/VSUNU/2012_11_1/Dghedula.pdf.
2. Ущатовський, К. В. Проблеми енергозбереження [Текст]: монографія / К.В. Ущатовський, А. Ю. Пустовой, Ю. Д. Костін. – Х.: ОО «Компанія СМІТ», 2015. – 264 с.
3. Севастьянов, Р. В. Енергоефективність промислових підприємств та бар'єри її запровадження [Текст] / Р. В. Севастьянов, Я. Ю. Калітіна // Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії. – 2014. – Вип. 7. – С. 144-154.
4. Пономарьов, С. В. Особливості інституціоналізації українського енергоринку та їх вплив на цінову політику паливно-енергетичних підприємств [Текст] / С.В. Пономарьов // Энергосбережение. Энергетика. Энергоаудит. – 2013. – № 11. – С. 28–35.
5. Суходоля, О. М. Досвід реформування ринку електричної енергії в Україні [Текст] / О. М. Суходоля // Стратегічні пріоритети. – 2014. – № 1. – С. 59–68.
6. Ущатовський, К. В. Інституціональне середовище корпоративних взаємодій у вітчизняній електроенергетиці [Електронний ресурс] / К. В. Ущатовський // Економіка: реалії часу. – 2014. – № 5. – С. 24-29. – Режим доступу: <http://economics.opu.ua/files/archive/2014/No5/24-29.pdf>.
7. Directive 2006/32/EC of the European parliament and of the Council of 5 April 2006 on energy end-use efficiency and energy services and repealing Council Directive 93/76/EEC [Електронний ресурс] // Official Journal of the European Union. – 27.4.2006. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32006L0032&from=EN>.
8. Національний план дій з енергоефективності на період до 2020 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/file/text/40/f450549n7.zip>.
9. Дементьев, В. В. Почему Украина не инновационная держава: институциональный анализ [Электронный ресурс] / В. В. Дементьев, В. П. Вишневский // JOURNAL OF INSTITUTIONAL STUDIES. – 2010. – № 2. – Т. 2. – С. 81-95. – Режим доступу: <http://cyberleninka.ru/article/n/pochemu-ukraina-ne-innovatsionnaya-derzhava-institutsionalnyy-analiz>.

10. Гриценко, О. А. Верховенство права в контексті економічної теорії [Текст] / О. А. Гриценко // Економічна теорія та право. – 2015. – № 3. – С. 77-88.
11. Воронцов, І. Коломойський претендує на надприбутки [Електронний ресурс] / І. Воронцов. – Режим доступу : <http://news.finance.ua/ua/~2/0/all/2012/01/19/266326>.
12. Енергетична стратегія України на період до 2030 року: схвалена розпорядженням КМУ від 15.03.2006 р. № 145-р. – К., 2006. – 129 с.
13. Постанова КМУ «Про затвердження Порядку надання пільгових кредитів для реалізації інвестиційних проектів впровадження енергозберігаючих технологій та технологій з виробництва альтернативних джерел палива» від 18.05.2006 №695 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/695-2006-п>.
14. Податковий кодекс України [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
15. Закон України «Про запровадження нових інвестиційних можливостей, гарантування прав та законних інтересів суб'єктів підприємницької діяльності для проведення масштабної енергомодернізації» [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/327-19>.
16. Постанова КМУ «Про затвердження Примірною енергосервісного договору» від 21.10.2015 №845 [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/845-2015-п>.
17. Закон України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо запровадження нових інвестиційних можливостей, гарантування прав та законних інтересів суб'єктів підприємницької діяльності для проведення масштабної енергомодернізації» [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/328-19>.